

O'ZBEK TILIDA MORFEMA VA UNING ROLI

Axmadiyoroova Asal Farxod qizi

Guliston davlat universiteti Filologiya fakulteti

O'zbek tili yo'nalishi 2-bosqich talabasi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada o'zbek tilining asosiy birliklaridan biri bo'lgan morfema tushunchasi muhokama qilinadi. Shuningdek, unda o'zbek tilida morfemaning roli, ma'no ifodalashdagi ahamiyati va grammatik munosabatlarni ilmiy asosda shakllantirishdagi vazifasi o'rganiladi. Tadqiqot natijalari o'zbek tilshunosligida morfemik masalalarni chuqurroq nazariy tushunishga hissa qo'shadi.*

Kalit so'zlar: *o'zbek tili, morfemika, morfema, ildiz morfemasi, affiks morfemasi, leksik ma'no, grammatik ma'no.*

Abstract: This article discusses the concept of the morpheme, which is one of the fundamental units of the Uzbek language. It also examines the role of the morpheme in Uzbek, its significance in expressing meaning, and its function in scientifically establishing grammatical relationships. The research findings contribute to a deeper theoretical understanding of morphemic issues in Uzbek linguistics.

Keywords: Uzbek language, morphology, morpheme, root morpheme, affix morpheme, lexical meaning, grammatical meaning.

Аннотация: В данной статье рассматривается понятие морфемы, являющейся одной из основных единиц узбекского языка. Также исследуется роль морфемы в узбекском языке, ее значение в выражении смысла и ее задача по научно обоснованию грамматических отношений. Результаты исследования способствуют более глубокому теоретическому пониманию морфемных вопросов в узбекской лингвистике.

Ключевые слова: узбекский язык, морфемика, морфема, корневая морфема, аффиксная морфема, лексическое значение, грамматическое значение.

Tillarni o'rganishda har bir tilning o'ziga xos xususiyatlariga guvoh bo'lamiz. O'zbek tili ham turkiy tillar oilasiga mansub bo'lib, fonetik, leksik va grammatik tuzilma bilan boshqa turkiy tillardan ajratiladi. O'zbek tilining ichki tuzilishini tadqiq etishda morfem sath alohida o'ringa ega, chunki bu sath so'zlarning tuzilishini, sifat hamda grammatik o'zgarishlarini o'rganadi. Morfema esa bu sathning asosiy va markaziy birligida turadi.

Morfema - tilning boshqa ma'noli qismlarga bo'linmaydigan eng kichik ma'noli birligidir. Bu haqida A.Hojiyev o'zining "Tilshunoslik terminlarining izohli lug'ati"da tegishli ta'rifni berib o'tgan [Hojiyev, 2002: 65]. Shu bois, morfema o'zbek tilida bir qancha muhim vazifalarni bajaradi:

1.Morfemaning so'z yasashdagi roli. Morfemaning eng muhim vositalaridan biri yangi leksik birliklarni hosil qilishdir. O'zbek tili agglyutinatив tillar sirasiga kirgani tufayli so'z yasash jarayonida affiks morfemalar muhim kasb ahamiyat kasb etadi. O'zak morfemaga so'z yasovchi affikslarning qo'shilishi

yangi ma'noga ega bo'lgan leksemalar keladi. Bu jarayon til lug'at boyligini muhim ahamiyatga ega, yangi narsalarni ifodalash va nutqni rivojlantirishda muhim omil bo'ladi.

Z.Xolmonova ham tilning lug'at boyligini oshiruvchi muhim manbalardan biri aynan so'z yasalişidan ta'kidlaydi [Xolmonova, 2007: 34]. Masalan:

- *ish* (o'zak) + *-chi* (affiks) **ishchi**
- *bilim* (o'zak) + *-don* (affiks) **bilimdon**

Ushbu so'zlarning har biri yangi lug'aviy ma'noni ifodalab, mustaqil leksik birlik sifatida qo'llanadi. Demak, morfema tilning nominativ yuklovchi vosita bo'lib xizmat qiladi.

2.Morfemaning grammatik ma'nolarni ifodalashdagi roli. Morfemaning uchun muhim grammatik ma'nolarni kuzatishdir. Bu tur morfemalar shakl yasovchi va munosabat shakllanadi morfemalar deb hisoblanadi. Ular so'zning leksik ma'nosini o'zgartirmaydi va yangi so'z yasamaydi, balki so'zning grammatik shaklini yasab, unga ko'plik, kichraytirish, erkalash, takror, davomiylik kabi grammatik ma'nolarni yuklaydi. Q.Sapayev ham ushbu masalaga alohida to'xtalib o'tgan [Sapayev, 2009: 15]. Masalan:

- **kitoblar** so'zidagi **-lar** affiksi ko'plik ma'nosini;
- **qizcha** so'zidagi **-cha** morfemasi kichraytirish-erkalash ma'nosini bildiradi.

Grammatik morfemalar nutqning mantiqiyliги va aniqligini ta'minlash. Agar bu affikslar o'z o'rnida qo'llanilmasa yoki tushirib yuborilsa, fikrning grammatik

qoldig'i buziladi hamda mazmun noaniqligi kelib chiqadi. Shu sababli morfemalar grammatik tizimning ajralmas qismidir.

3.Morfemaning til tizimi va nutqni kuzatishdagi roli. Morfema tilning morfologik yo'l bilan tashkil etuvchi tayanch birlikdir. U so'zlarning xususiyatlarini, foydalanuvchi o'zaro grammatik munosabatlarini ta'minlash hamda nutqning shaxsiy va mazmunli bo'lishini ta'minlash. Har bir morfema o'z quvvatiga ega bo'lib, ular o'zaro uyg'unlashganda grammatik qurollangan to'g'ri shakllangan so'z va gaplar hosil bo'ladi. Masalan, *o'qi* o'zidan: *o'qish, o'quvchi, o'qituvchi, o'qituvchilik, o'qigan, o'qiyapti* kabi ko'plab birliklar hosil bo'ladi. Ushbu misollar o'zak morfema bitta affiks morfema asosida turli ma'nodagi yangi leksemalar hamda grammatik shakllarda kelishini ko'rinish mumkin. Bu esa o'zbek tilining agglyutinatив qobiliyatini namoyon etadi.

Xulosa qilib aytish mumkinki, morfemalarni chuqur o'rganish nazariy tilshunoslik bilan bir qatorda tilshunoslikning amaliy sohalarida ham muhim. O'zbek tilini o'qitish metodikasi, izohli va tarjima lug'atlarini yozish, matnlarni avtomatik tahlil qilish, kompyuterda tabiiy tilni qayta ishlash (NLP) tizimlarini ishlab chiqarish chiqishda morfemik tahlil ilmiy asosini mukammal darajaga keltirish zarur. Shunday ekan, morfema so'z tarkibining elementi, balki til ta'siridan ta'minlovchi muhim lingvistik ham birlikdir.

Adabiyotlar

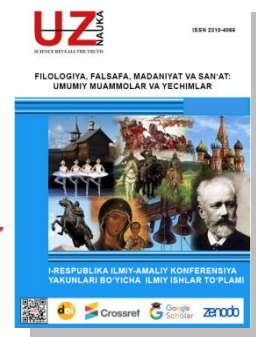
1. Hojiyev A. Tilshunoslik terminlarining izohli lug'ati. – Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi davlat ilmiy nashriyoti, 2002.

**FILOLOGIYA, FALSAFA,
MADANIYAT VA SAN'AT: UMUMIY
MUAMMOLAR VA YECHIMLAR**

XII-RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY KONFERENSIYA
YAKUNLARI BO'YICHA ILMIY ISHLAR TO'PLAMI

Issue - 7(2026)

Available at www.uznauka.uz

2. Sapayev Q. Hozirgi o'zbek tili. – Toshkent: Tafakkur bo'stoni, 2009.
3. Xolmonova Z. Hozirgi o'zbek tili. – Toshkent: Fan, 2007.